

УДК 321.7:342.57](4+477)
DOI 10.36030/2310-2837-1(100)-2021-15-21

РОЗВИТОК ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ

О. М. Петрос,
Інститут вищої освіти НАПН України

У статті узагальнено досягнуті результати та окреслено перспективи розвитку прямої демократії в європейських країнах та Україні в умовах зниження загального рівня демократії у світі. Висвітлено підходи до інтерпретації сутності та змісту прямої демократії, здійснено аналіз основних форм прямої демократії (ініціатива, референдум, відкликання та ін.) і результативності їх використання в державах-членах ЄС та в Україні. Доведено потенційну спроможність прямої демократії для прискорення демократичного транзиту нашої держави шляхом оновлення політичних структур, суспільних відносин і цінностей.

Ключові слова: пряма демократія; форми прямої демократії в державах-членах ЄС; форми прямої демократії в Україні.

DEVELOPMENT OF DIRECT DEMOCRACY: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN COUNTRIES AND UKRAINE

The article summarizes the results achieved and outlines the prospects for the development of direct democracy in European countries and Ukraine in the context of a general decline in the level of democracy in the world. The analyses of the main forms of direct democracy (initiative, referendum and recall etc.) are done and the effectiveness of their use in EU member states and in Ukraine is rated. The potential capacity of direct democracy to accelerate the democratic transit of our state by renewing political structures, social relations and values is substantiated.

Keywords: direct democracy; forms of direct democracy in EU member states; forms of direct democracy in Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виконання завдань, які стоять сьогодні перед публічним управлінням щодо розв'язання зовнішнього збройного конфлікту на Сході України та відновлення цілісності нашої держави, подолання внутрішньої загальносуспільної кризи, яку переживає країна, посилено наслідками пандемії COVID-19, з одного боку, та забезпечення цілей сталого суспільного розвитку – з другого, актуалізують потреби розвитку прямої демократії для прискорення демократичного транзиту (лат. *transitus* – проходження, перехід) нашої держави шляхом оновлення політичних структур, суспільних відносин і цінностей.

Складність демократії як для людей, так і для політиків полягає в тому, що сьогодні у світі немає єдиної визначеної моделі з чітко окресленою її структурою. І в теорії, і на практиці існує стільки ж систем демократії, скільки й демократичних країн: пряма демократія «direct democracy» (Leib, 2006), непряма демократія «indirect democracy» (Keman, 2019, p. 425–445), представницька демократія «representative democracy» (Urbinati, Warren, 2008, p. 387–412), ліберальна демократія «liberal democracy» (Oldfield, 2000), делегована демократія «liquid democracy» (Christoff, Grossi, 2017), дорадча демократія «deliberative democracy» (Chambers, 2013), комунітарна де-

мократія «communitarian democracy» (Brugger, 2004), консолідована демократія «consolidated democracy» (Merkel, 2008), транзитна демократія «transitional democracy» (Morlino, 2014) та ін.

При цьому, за оцінками британського дослідницького центру The Economist Intelligence Unit, загальний рівень демократії у світі має тенденцію до зниження. Зокрема, розрахований на основі п'яти ключових показників (виборчий процес та плюралізм; громадянські свободи; функціонування уряду; політична участь; політична культура) цей індекс у 2019 р. становив 5,44 (із 10)* та виявився найнижчим за весь період оцінювання (з 2006 р.). У рейтингу країн Україна з коефіцієнтом 5,9 віднесена до країн, стан демократії якої відповідає гібридному режиму (Democracy Index, 2019). Підтвердження ситуації знаходимо в даних, зафіксованих в останній щорічній доповіді правозахисної організації Freedom House («Дім свободи») за 2020 рік «Держави перехідного періоду» (Nations in Transit), рейтинг рівня демократії в Україні склав 3,39, що також відносить нашу країну до країн «перехідних» чи «гібридних» режимів (Драчук, 2020).

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання прямої демократії є предметом наукових досліджень багатьох зару-

* Де: 8.0–10.0 – повна демократія; 6.0–7.99 – недосконала демократія; 4.0–5.99 – гібридний режим; 0–3.99 – авторитарний режим.

біжних та вітчизняних учених. За оцінками дослідників, демократія є найефективнішою, але й найскладнішою у сучасному цивілізованому світі формою державного управління.

Важливі положення для нашого дослідження містять аналітичні та наукові розробки вітчизняних учених (Бевз, 2018; Павленко, Даниляк, Макаров, 2019; Мельниченко, 2013; Венгер, 2012) та ін. Як свідчить попередній історичний досвід, демократія є великою цінністю для українського народу. Прагнення українців до демократичної участі та демократичних принципів розбудови держави особливо яскраво проявилися за роки незалежності України. Проте ці події не лише засвідчили неабиякий реформаційний, безпековий, творчий потенціал демократичного руху, а й висвітлили існуючий недостатній рівень культури демократії на всіх рівнях та в усіх сферах суспільного життя (політичного, економічного, соціального і духовного).

Серед причин, що негативно позначаються на демократичній ситуації в нашій країні та європейських країнах, – занепад представницької демократії, що виявляється показниками низької явки виборців, зменшенням членства в партіях, зниженням довіри до політиків та інтересу до політики (Торнелі, 2016). Аналізуючи представницьку демократію як одне з характерних досягнень сучасної політики (урядові інституції, незалежні судові органи та закони, які гарантують такі процедури, як періодичне обрання кандидатів у законодавчі органи, обмеження щодо тривалості обіймання політичних посад, таємне голосування, конкурентність політичних партій, право публічного зібрання та свобода преси) учені висловлюють крайні погляди на цінність цих нововведень: від визнання за ними провідної ролі в демократизації політичних відносин, з одного боку, до повного заперечення представницької демократії як такої, що не має нічого спільного з демократією, а саме з її історичною формою – прямою демократією (Alonso, Keane, Merkel, 2011).

Саме кризою представницької демократії експерти пояснюють відновлення інтересу як науковців, так і політиків до прямої демократії – демократії як безпосередньої справи народу, а не справи його представників.

Метою статті є теоретичне узагальнення здобутків, оцінювання існуючого стану та окреслення перспектив розвитку прямої демократії в європейських країнах та Україні.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. На тлі нинішньої кризи демократичних процесів пряма демократія часто пропонується

як альтернатива та перевага представницької демократії. Зокрема, один із найбільших теоретиків історії демократії Р. Даль переконливо доводив, що: 1) у демократичному процесі найнадійнішим засобом захисту інтересів і зростання добробуту для усіх є спільні колективні рішення; 2) найкращим способом забезпечити рівне врахування інтересів є демократичний процес, коли кожна людина має право брати участь у колективному прийнятті рішень; 3) найбільшою загрозою демократії є ідея, що кваліфікована еліта самостійно може керувати загальним благом (Dahl, 1989, р. 52; 322).

Як відомо, термін «пряма демократія» найчастіше використовують для: (1) опису форм голосування в рамках будь-якої демократичної системи; (2) для позначення трьох основних її інструментів або типів (Direct democracy (ACE), 2004; Bolton, 2013):

– референдум (законодавчо встановлена процедура голосування електорату з питань державної політики, таких як поправка до конституції або прийняття закону);

– народні (громадянські) ініціативи (ініціювання певною кількістю громадян пропозиції щодо голосування електорату з питань внесення змін до конституції або прийняття, скасування чи внесення змін до чинного закону);

– процедура відкликання (дає змогу певній кількості громадян вимагати голосування електорату щодо дострокового відсторонення обраної посадової особи від посади).

Загальною характеристикою цих інструментів є те, що вони дають право всім громадянам безпосередньо брати участь у політичному процесі прийняття рішень. Тому пряма демократія часто розглядається як протилежна представницькій демократії, коли виборці обирають представників для прийняття рішень від їх імені.

Чи не найяскравіше пряма демократія представлена в політичній системі США. Її основи закладено в усталеній конституційній спадщині та традиції конституціоналізму. Три основні форми прямої демократії (ініціатива, референдум та відкликання) в США ще називають «тріадою» каліфорнійської політики. Зокрема, у 24 штатах та окрузі Колумбія діють права на виборчі ініціативи, які дають право громадянам голосувати за законопроекти чи конституційні зміни, тексти яких можуть бути написані законодавчими органами штатів, а в деяких штатах – будь-якою групою чи навіть особою. Інші штати дозволяють законодавчому органу голосувати за тексти, запропоновані громадянами. У Каліфорнії вирізняють ініціативи, написані і винесені

на вибори державними зборами, а також пропозиції, безпосередньо розроблені громадянами. Референдуми, як правило, передбачають голосування громадян шляхом відповіді на запитання «так»/«ні», тим самим надаючи їм право приймати чи відхиляти певний закон або урядовий проєкт. Нарешті, процедура відкликання дозволяє громадянам проголосувати за відсторонення обраної посадової особи від посади до завершення повноважень. Застосування петицій передбачає збирання підписів громадян (необхідна кількість підписів варіюється залежно від штату), необхідних для ініціювання різних виборів, референдумів чи відкликання обраних посадових осіб і т. ін. (Bolton, 2013).

Пряма демократія в європейських державах функціонує на різних рівнях – національному, регіональному, місцевому. Серед найбільш поширених на національному рівні видів прямої демократії вирізняють референдум, передбачений конституцією; референдум, що фінансується уря-

є досить невисокою: виборці підтримали лише 12 із 104 запропонованих конституційних ініціатив. В Італії народний референдум був вписаний у конституцію 1947 р., але юридичної сили процедура проведення референдумів набула лише в 1970 р. (Qvortrup, 2013).

Попри те, що референдуми у Франції були визнані французькою конституцією в 1958 р., їх проведення в цій державі також залишається рідкістю. Починаючи з 1995 р. французькі виборці мають право ініціювати референдуми на місцевому рівні, проте не існує механізму його проведення, тому створений громадянами референдум залишається скоріше конституційною теорією, ніж практикою (Bolton, 2013).

Знаково, що серед референдумів національного рівня з актуальних та важливих тем референдумів держав-членів є вступ до ЄС. Так, 15 держав-членів прийняли рішення про вступ до ЄС на основі національного референдуму (див. табл.).

Інституціоналізація та функціонування прямої демократії в країнах-членах ЄС

Держава	Приєднання до ЄС	Референдум щодо ЄС Так, % (Явка, %)	Кількість референдумів	Типи референдумів	Рівні влади	Середня явка (%)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Австрія	1995	66,58 (82,35)	4	G, C	N, R, L	36,6
Хорватія	2013	66,27 (43,51)	7	I, G	N	30,1
Чехія	2004	77,33 (55,21)	1			55,2
Данія	1973	63,29 (90,41)	18	G, C	N, L	70,7
Естонія	2004	66,83 (64,06)	4	G, C	N, L	70,1
Фінляндія	1995	56,88 (70,40)	1	G	N, L	70,8
Угорщина	2004	83,76 (45,62)	12	I, G, C	N, L	47,2
Ірландія	1973	83,10 (70,88)	36	G, C	N	47,8
Латвія	2004	67,00 (72,50)	10	I, G, C	N, L	45,5
Литва	2004	90,97 (63,37)	20	I, G, C	N	50,1
Мальта	2004	53,64 (90,86)	3	I, G, C	N, R, L	57,8
Польща	2004	77,45 (58,85)	12	G	N, R, L	55,7
Словаччина	2004	93,71 (52,15)	15	I, G, C	N, R, L	21,2
Словенія	2004	89,64 (60,44)	21	I, G	N, R, L	40,2
Швеція	1995	52,74 (83,22)	13	G	N, R, L	70,6
Великобританія	1973	67,23 (64,03)	2	G	N, R, L	53,1

* (1) рік вступу до ЄС; (2) підсумки та явка на референдум в ЄС; (3) кількість референдумів після Другої світової війни, проведених після того, як країна стала демократичною; (4) види прямої демократії, доступні на національному рівні (I – громадянська ініціатива, F – факультативний референдум, G – референдум, що фінансується урядом або парламентом, C – референдум, передбачений конституцією); (5) рівні управління, на яких доступна пряма демократія (N = національний, R = регіональний, L = місцевий); (6) середня явка на національних референдумах.

Джерело: (Leininger, 2016, p. 29).

дом або парламентом; громадянську ініціативу; факультативний референдум (Leininger, 2016).

У деяких країнах, таких як Швейцарія та Італія, референдум є регулярною частиною демократичного процесу. Європейською державою з давньою традицією та сучасною практикою прямої демократії (включення до конституції 1848 р.) є Швейцарія. Швейцарці мають право ініціювати конституційні поправки, але результативність їх

Узагальнюючи результати національних референдумів щодо приєднання держав-членів ЄС, слід відзначити, що хоча підтримка щодо вступу була відносно потужною у десяти східноєвропейських країнах, які приєдналися до ЄС у 2004 р. (Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Угорщина), явка на референдумах у восьми з них була дуже низькою. Відносно менша частка відданих голосів за при-

єднання до ЄС була в Мальті, Швеції, Фінляндії та Великобританії, що свідчать про суперечливі настрої в питаннях приєднання до ЄС у цих країнах (Taggart, Szczerbiak, 2004).

Аналізуючи ситуацію щодо результатів референдумів у цілому, експерти наголошують, що референдум може виконати свою функцію лише в тому випадку, якщо його результат є достатньо переконливим. Так, серед 279 національних референдумів, проведених у Європі з 1945 р., 39 (14 %) мали результат, коли перевага між різними позиціями була в межах 5 %. За оцінками експертів, якщо результати в підтримку полярних позицій референдуму близькі, вони можуть навіть посилити розкол суспільства (Leininger, p. 28).

У цілому, якщо в західних демократіях референдуми набули певної популярності, громадянська ініціатива в них є малопоширеною. Переважно країни ЄС запровадили прямі демократичні інструменти на регіональному (Австрія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Швеція, Великобританія) та місцевому рівнях, щоб залучити громадян до регіональної і місцевої політики та забезпечити більший їх вплив на відповідні органи публічної влади.

Попри неоднаковий досвід та активність у використанні різних форм прямої демократії, результати досліджень демонструють переважаючий позитивний погляд на потенційну спроможність її різних форм збільшити участь громадян у прийнятті рішень, посилити ефективність функціонування представницьких органів та прискорити процеси демократизації суспільства.

В Україні також накопичено певний досвід підготовки і проведення всеукраїнських та місцевих референдумів. Правові засади референдуму як одного з головних інститутів прямої демократії та безпосереднього волевиявлення громадян із найважливіших питань загальнодержавного та місцевого значення були регламентовані Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1991), який забезпечив повну легітимність народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі про Акт проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р., який визначив подальший розвиток нашої України як самостійної, незалежної, суверенної держави.

Проте після прийняття Конституції України низка положень Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1991) уже не узгоджувалася з її нормами, тому всі подальші спроби проведення всеукраїнського референдуму виявилися безрезультативними. Це, зокрема: ініційова-

ний Верховною Радою України всеукраїнський референдум щодо довір'я (недовір'я) Президенту, Верховній Раді України» (1993); ініційований Президентом України всеукраїнський референдум з питання нової Конституції України» (1996); проведений всеукраїнський референдум про внесення змін до Конституції України (2000); лобійований Партією регіонів референдум про надання статусу другій державній російській мові, позаблоковий статус України, і виборність керівників обласних і районних держадміністрацій (2007); планований Президентом України В. Ющенком референдум щодо ухвалення запропонованих ним поправок до Конституції (2009); подані очолюваною комуністами ініціативною групою документів до ЦВК щодо всеукраїнського референдуму про вступ України до Митного союзу (2013) та ін. (Пояснювальна записка, 2020; Про підсумки всеукраїнського референдуму, 2020).

Таким чином, якщо питання всеукраїнського референдуму не отримали розвитку через правову неврегульованість, то пряма демократія на місцевому рівні знайшла активне застосування в різних формах: загальні збори громадян; місцева ініціатива; громадські слухання; громадські обговорення; консультації з громадськістю; відкликання депутатів місцевих рад. Протягом дії Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» № 1286-12 від 1991 р. (з 1991 по 2012 р.) було зареєстровано понад 178 ініціатив місцевих референдумів, 122 (92 %) з яких були проведені, схвалені, а їхні рішення виконані. Лише невелика кількість референдумів місцевого рівня були визнані недійсними або такими, що не відбулися. Місцеві референдуми найчастіше стосувалися адміністративно-територіальних питань, благоустрою, земельних питань, зміни базового рівня місцевого самоврядування, найменування населених пунктів, припинення повноважень голови органів місцевого самоврядування тощо. Ініціаторами місцевих референдумів переважно виступають органи місцевого самоврядування та громадяни (Досвід застосування місцевого референдуму, 2016).

У 2012 р. був прийнятий Закон України «Про всеукраїнський референдум». З його прийняттям Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 р. втратив чинність, і у правовому полі України утворився вакуум у питанні проведення не лише всеукраїнських, а й місцевих референдумів.

Відтак, у 2018 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум» був визнаний Конституційним Судом України неконституційним

(Про всеукраїнський», 2018). Останні зміни в правовому забезпеченні прямої демократії в нашій країні визначені в прийнятому Верховною Радою України у другому читанні та в цілому законопроекті «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 3612. Цей законопроект визначає правові засади здійснення народного волевиявлення через всеукраїнський референдум, його організацію та порядок проведення. Згідно з цим законом всеукраїнський референдум є «формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень шляхом голосування у випадках і порядку, установлених Конституцією України та цим Законом» (Про всеукраїнський референдум, 2020).

Висновки. У цілому, представлені результати досліджень дають підстави для таких висновків.

1. Основними ознаками, які вирізняють пряму демократію, є те, що: пряма демократія фокусується на конкретних питаннях, на відміну від голосування за кандидатів та загальних програм на тривалий термін повноважень; самі громадяни виступають як особи, які приймають рішення, а не делегують ці повноваження.

2. Аналіз досвіду прямої демократії засвідчує доволі низький рівень використання її форм як в європейських країнах, так і в Україні: переважно це стосується недостатнього рівня використання та низької результативності прямої демократії на національному рівні.

Список використаних джерел

- Бевз Т. Всеукраїнські референдуми: ініціативи і реалії. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2018. № 5(67). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_vseukrainski.pdf
- Венгер В. М. Сутність і суперечності представницької демократії: філософсько-правовий аналіз. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 470–480. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2012/12vvmfpa.pdf
- Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії (Shadow Report). *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2016. 23 с. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdfjoiner.pdf>
- Драчук С. Демократичний рейтинг України дещо зріс, але перед нею стоять виклики в дотриманні демократії. *Freedom House*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/freedom-house-nations-in-transit/30594646.html>
- Закон України «Про всеукраїнський референдум» визнано неконституційним : рішення № 4-р/2018. Конституційний Суд України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/>

3. Основними недоліками прямої демократії є те, що її процедури: не є репрезентативними для населення в цілому і соціальних меншин передусім; мають тенденцію до перекосів щодо переважаючої участі в них громадян із високим соціально-економічним статусом; можуть призвести до безвідповідальних політичних рішень, хаотичних змін у політиці; збільшують фінансовий вплив на результати голосування, прийняття рішень та ін.

4. У цілому ж узагальнення результатів наукових та політичних розробок засвідчує переважаючий позитивний погляд на потенційну спроможність прямої демократії як такої, що: дає змогу збільшити участь громадян у прийнятті рішень та демократизувати виборчий процес; надає громадянам демократичні засоби захисту їх інтересів, механізми впливу на політичні системи; має потенціал до більш рішучого врегулювання політичних питань, ніж представницький процес; використовується для врегулювання стратегічних і потенційно суперечливих питань та ін.

Протилежні позиції щодо місця і ролі прямої демократії в суспільно-політичних процесах є предметом гострих дискусій не лише серед активних громадян, політиків, а й складають завдання та відкривають перспективи актуальних наукових досліджень з розвитку прямої демократії як інструменту демократичного транзиту українського суспільства для науковців галузі знань «публічне управління та адміністрування».

References

- Bevz, T. (2018). Vseukrainski referendumy: initsiatyvy i realii. *Naukovi zapysky. IPIEND im. I. F. Kurasa*. Is. 5(67). Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_vseukrainski.pdf
- Venher, V. M. (2012). Sutnist i superechnosti predstavnytskoi demokratii: filosofsko-pravovyi analiz. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Is. 1. P. 470–480. Retrieved from: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2012/12vvmfpa.pdf
- Dosvid zastosuvannia mistsevoho referendumu v Ukraini yak skladovoi mistsevoi demokratii (Shadow Report) (2016). *Laboratoriia zakonodavchikh initsiatyv*. 23 p. Retrieved from: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/pdfjoiner.pdf>
- Drachuk, S. (2020). Demokratychnyi reitynh Ukrainy deshcho zris, ale pered neiu stoiat vyklyky v dotrymanni demokratii. *Freedom House*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/freedom-house-nations-in-transit/30594646.html>
- Zakon Ukrainy «Pro vseukrainskyi referendum» vyznano nekonstyutitsiinym : Rishennia № 4-r/2018. Konstytut-

- gov.ua/novyna/zakon-ukrayiny-pro-vseukrayinskyy-referendum-vyznano-nekonstytucijnym
- Мельниченко В. І. Безпосередня демократія як складова і чинник демократичного врядування в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/28.pdf>
- Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналіт. доп. / [І. А. Павленко, О. О. Даниляк, Г. В. Макаров, А. В. Руденко та ін.]. Київ : НІСД, 2019. 65 с.
- Пояснювальна записка до проєкту Закону України про народовладдя через всеукраїнський референдум. 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3612&skl=10
- Про всеукраїнський референдум : текст законопроекту до другого читання від 26.11.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060
- Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00#Text>
- Alonso S., Keane J., Merkel W. Rethinking the future of representative democracy. *The Future of Representative Democracy*. 2011. P. 1–22. Cambridge : Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511770883.001
- Bolton M. The Promises and Dangers of Direct Democracy: A Historical Comparison. *Siècles*. 2013. Is. 37. URL : <http://journals.openedition.org/siecles/1072>
- Brugger W. Communitarianism as the social and legal theory behind the German Constitution. *Oxford University Press and New York University School of Law*. 2003, 2004. Vol. 2. № 3. P. 431–460.
- Chambers S. Deliberative Democratic Theory. *Annual Review of Political Science*. 2003. Vol. 6. P. 307–326. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev.polisci.6.121901.085538>
- Christoff Z., Grossi D. Binary Voting with Delegable Proxy: An Analysis of Liquid Democracy. *EPTCS*. 2017. P. 134–150. URL: <https://arxiv.org/pdf/1707.08741.pdf>
- Dahl R. A. Democracy and its critics. New Haven: Yale University Press. 1989. 397 p.
- Democracy Index 2019. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
- Direct democracy. ACE Electoral Knowledge Network. 2004. URL: [Direct Democracy \(aceproject.org\)](http://www.aceproject.org)
- Keman H. Indirect democracy in EUrope: The challenge of new political parties. *The European Social Model under Pressure*. 2019. P. 425–445. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-27043-8_24
- Leib E. J. Can Direct Democracy Be Made Deliberative? 2006. URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1079&context=faculty_scholarship
- Leininger A. Direct Democracy and Representative Government. Berlin, 2016. 204 p. URL: https://opus4.kobv.de/opus4-hsog/frontdoor/deliver/index/docId/2278/file/Dissertation_Leininger_Arndt.pdf
- siinyi Sud Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/zakon-ukrayiny-pro-vseukrayinskyy-referendum-vyznano-nekonstytucijnym>
- Melnynchenko, V. I. (2013). Bezposerednia demokratiia yak skladova i chynnyk demokratychnoho vriaduvannia v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. Retrieved from: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/28.pdf>
- Pavlenko, I. A., Danyliak, O. O., Makarov, H. V. et al. (2019). Rozvytok form bezposerednoi demokratiï v Ukraini: analiz dotsilnosti ta perspektyv zastosuvannia : analit. dop. Kyiv : NISD, 65 p.
- Poianiuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy pro narodovladdia cherez vseukrainskyi referendum. (2020). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3612&skl=10
- Pro vseukrainskyi referendum. Tekst zakonoproektu do druhoho chytannia vid 26.11.2020 (2020). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69060
- Pro pidsumky vseukrainskoho referendumu 16 kvitnia 2000 roku (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00#Text>
- Alonso, S., Keane, J., Merkel, W. (2011). Rethinking the future of representative democracy. *The Future of Representative Democracy*. P. 1–22. Retrieved from: Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511770883.001
- Bolton, M. (2013). The Promises and Dangers of Direct Democracy: A Historical Comparison. *Siècles*. Is. 37. Retrieved from: <http://journals.openedition.org/siecles/1072>
- Brugger, W. (2003, 2004). Communitarianism as the social and legal theory behind the German Constitution. *Oxford University Press and New York University School of Law*. Vol. 2. Is. 3. P. 431–460.
- Chambers, S. (2003). Deliberative Democratic Theory. *Annual Review of Political Science*. Vol. 6. P. 307–326. Retrieved from: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev.polisci.6.121901.085538>
- Christoff, Z., Grossi, D. (2017). Binary Voting with Delegable Proxy: An Analysis of Liquid Democracy. *EPTCS*. P. 134–150. Retrieved from: <https://arxiv.org/pdf/1707.08741.pdf>
- Dahl, R. A. (1989). Democracy and its critics. New Haven : Yale University Press. 397 p.
- Democracy Index 2019. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
- Direct democracy. ACE Electoral Knowledge Network. 2004. Retrieved from: [Direct Democracy \(aceproject.org\)](http://www.aceproject.org)
- Keman, H. (2019). Indirect democracy in EUrope: The challenge of new political parties. *The European Social Model under Pressure*. P. 425–445. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-27043-8_24
- Leib, E. J. (2006). Can Direct Democracy Be Made Deliberative? Retrieved from: https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1079&context=faculty_scholarship

- Merkel W. Plausible Theory, Unexpected Results: The Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2008. Is. 2. P. 11–29. URL: http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2008-2/03_a_merkel_gb.pdf
- Morlino L. Transitions to Democracy. What Theory to Grasp Complexities? *LUISS Guido Carli Dipartimento di Scienze politiche. Work. Pap. 6*. 2014. 28 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/34704078.pdf>
- Oldfield A. Liberal Democratic Theory: Some Reflections on Its History and Its Present. European Democratization since 1800. 2000. P. 6–25. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780333983317_2
- Qvortrup M. Direct democracy: A comparative study of the theory and practice of government by the people. *Manchester University Press*. 2013. 160 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt18mvkph>
- Taggart P., Szczerbiak A. Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Consortium for Political Research*. 2004. Vol. 43. P. 1–27. URL: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6765.2004.00143.x>
- Tormey S. The Contemporary Crisis of Representative Democracy. *Papers on Parliament*. Is. 66. 2016. URL: aph.gov.au
- Urbinati N., Warren M. E. The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. *Annu. Rev. Polit. Sci.* 2008. P. 387–412. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.11.053006.190533>
- Leininger, A. (2016). Direct Democracy and Representative Government. Berlin, 204 p. Retrieved from: https://opus4.kobv.de/opus4-hsog/frontdoor/deliver/index/docId/2278/file/Dissertation_Leininger_Arndt.pdf
- Merkel, W. (2008). Plausible Theory, Unexpected Results: The Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. *Internationale Politik und Gesellschaft*. Is. 2. P. 11–29. Retrieved from: http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2008-2/03_a_merkel_gb.pdf
- Morlino, L. (2014). Transitions to Democracy. What Theory to Grasp Complexities? *LUISS Guido Carli Dipartimento di Scienze politiche. Work. Pap. 6*. 28 p. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/34704078.pdf>
- Oldfield, A. Liberal Democratic Theory: Some Reflections on Its History and Its Present. European Democratization since 1800. 2000. P. 6–25. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780333983317_2
- Qvortrup, M. (2013). Direct democracy: A comparative study of the theory and practice of government by the people. *Manchester University Press*. 160 s. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt18mvkph>
- Taggart, P., Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Consortium for Political Research*. Vol. 43. P. 1–27. Retrieved from: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6765.2004.00143.x>
- Tormey, S. (2016). The Contemporary Crisis of Representative Democracy. *Papers on Parliament* 66. Retrieved from: aph.gov.au
- Urbinati, N., Warren, M. E. (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. *Annu. Rev. Polit. Sci.* P. 387–412. Retrieved from: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.polisci.11.053006.190533>

Петроє Ольга Михайлівна,

доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу дослідницької діяльності університетів, Інститут вищої освіти НАПН України, 01014, Україна, Київ, вул. Бастіонна, 9, К. 902

Цитування: Петроє О. М. Розвиток прямої демократії: досвід європейських країн та України. *Вісн. НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2021. № 1 (100). С. 15–21.

Стаття надійшла: 15.02.2021

Схвалено до друку: 01.03.2021

Petroye, Olha M.,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Research Activity of Universities, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, R. 902, 9, Bastionna St., Kyiv, 01014, Ukraine
E-mail: o.petroye@ihed.org.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>

Citation: Petroye, O. M. (2021). Rozvytok priamoi demokratii: dosvid yevropeiskykh krain ta Ukrainy [Development of direct Democracy: The Experience Of european Countries and Ukraine]. *Bulletin of the NAPA. Series «Public Administration»*. Is. 1 (100). P. 15–21 [in Ukrainian].

Article arrived: 15.02.2021

Accepted: 01.03.2021